

ISSN: 2249-894X Impact Factor : 5.7631(UIF)

Volume - 8 | Issue - 3 | February - 2019

REVIEW OF RESEARCH

International Online Multidisciplinary Journal

Journal No. 24

छत्रपती शिवाजीचे मोगल संबंध

डॉ. देसले विजय कौतीकराव

श्रीमती वि. उ. पाटील कला व कॅ. डॉ. बी. एस. देसले विज्ञान महाविद्यालय

प्रस्तावना | आज इतिहासकारांमध्ये व समाजांमध्ये छत्रपती शिवाजी राजा
राज्यकर्ता मराठा राज्याचा राजा अशी प्रतिमा होत चाललेली आहे.....

- 12 Academic Procrastination Among B.Ed. Students 53
Manish Agrawal and Mohammad Parvez
- 13 Perception Of Classroom Communication Barriers Of The 59
Undergraduate Students Of General Degree Colleges: Its
Relationship With And Prediction From Their Attitude Towards
Communication Skills
Subhas Chandra Roy and Suman Jana
- 14 Ethical Background Of Jainism 71
Dr. Doreswamy
- 15 छत्रपती शिवाजीचे मोगल संबंध 75
डॉ. देसले विजय कौतीकराव

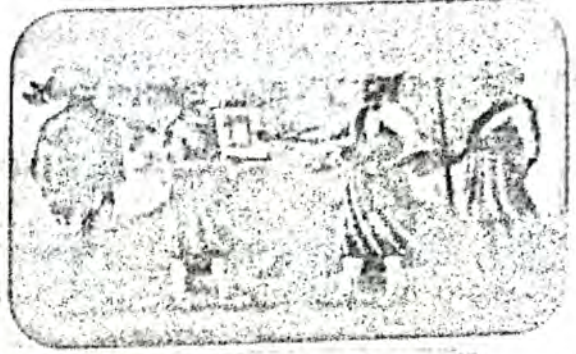
छत्रपती शिवाजीचे मोगल संबंध

डॉ. देसले विजय कौतीकराव
श्रीपती वि. उ. पाटील कला व

कै. डॉ. बी.एस. देसले विज्ञान महाविद्यालय, साक्री (पुणे)

प्रस्तावना :-

आज इतिहासकारांमध्ये व समाजामध्ये छत्रपती शिवाजी राजांविषयी फक्त महाराष्ट्राचा राज्यकर्ता मराठा राज्याचा राजा अशी प्रतिमा होत चाललेली आहे. आपण ऐतिहासिक साधनांची उपलब्धता करून शिवाजीचे राज्य हे महाराष्ट्र पुरते मर्यादीत नसून ते संपूर्ण हिंदुस्थानात हिंदवी राज्य निर्मातीच्या उद्देशाने होते हे स्पष्ट होते. त्यांनी अनेक लढाया जींकल्याअसतील तरी त्यांच्या लढायापेक्षा त्यांची मोगल, अदिलशाही, निजामशाही यांच्या बरोबर जी घोरणे होती त्यात त्यांचे खरे अधिराज्य दडलेले आहे. थोडक्यात अफजल खान वध, शाहीस्तेखान प्रकरण या घटनांपेक्षा त्यांनी आप्पा भेटीच्या वेळी जो आपला बाणा दाखविला त्यातूनच खऱ्या अर्थाने उत्तर भारतात नवचेतन्य निर्माण होवून मोगलांविरुद्ध अनेक राज्यकर्ते हिंदवी स्वराज्यासाठी लढू लागले. त्याचे एक उदाहरण म्हणजे छत्रलाल बुंदेल होय. शिवाजीचे राज्य हे मराठ्यांचे राज्य नसून ते हिंदवी स्वराज्य होते ते संबंध हिंदुस्थानासाठी प्रेरणादायी स्वराज्य होते. थोडक्यात उत्तरेकडील छत्रसालाने जिंकलेला उत्तर प्रदेश (बुंदेलखंड) मध्यप्रदेश (माळवा) ही छत्रपतीची प्रेरणा होती. स्वतः छत्रपतींनी जिजीपर्यंत चाल करून दक्षिण भारत जिंकला होता ही मराठी राज्याची निर्माती नाहीतर उत्तर भारतीयांप्रमाणे समतुल्य राज्य निर्माण करण्याचा अंतर्भाव होता. म्हणून मी माझ्या शोध निबंधात छत्रपती शिवाजीचे उत्तरेकडील घोरणावर प्रकाश टाकत आहे.

उत्तरेकडील घोरण :-

शिवाजीचा मोगलांशी प्रथम संबंध शहाजी राजांना अटक झाल्यापासून येतो. विजापूर दरबार आपले म्हणणे ऐकत नाही हे समजताच शिवाजीने मोगलांचे दडपण आपणून आपल्या वडीलांची सुटका करणेचे हेतुने शहाजादा मुराद बक्षी याचेशी बोलणी करून आपल्या वडीलांची सुटका करून घ्यावी या उद्देशाने पत्र व्यवहार केला. शहाजाद मुरादने शिवाजीस आपला वकील आमचे कडे पाठवा असे पत्रातून नमुद केले व या अनुशंगाने शिवाजीने रघुनाथ पंत कोरडे यास आपला वकील म्हणून दिल्लीस पाठविले. शिवाजी मोगलांशी मैत्रीचे संबंध निर्माण करून अदिलशाहाशी संघर्ष करेन ही भिती निर्माण झाल्यामुळे अदिलशाहाने शहाजीची सुटका १६/५/१६४९ रोजी केली.

तदनंतर ३/११/१६४९ ची शहाजादा चे पत्र शहाजीस आले की तुमची मोकळी करण्याविषयी शिवाजीने लिहिले आहे हल्ली आम्ही दिल्ली कडेस जात आहो हुजूर पावल्यावर तुमचे विषयी अर्ज करून बंदोबस्त करून देऊ. तुमचा हितबारी वकील पाठवावा. ही घटना झाल्यानंतर शिवाजी मोगल संबंध थेट १६५७ रोजी झाला तो शिवाजीचा मोगलांशी पहिला संघर्ष होता, त्यात शिवाजीने जुन्नर व अहमदनगर शपा घालणे होय. या छाप्यात मराठ्यांनी ११ हजार होन, २०० घोडे, जवाहिर, कापड, वगैरे पुष्कळ सामान लुटून नेले. ही लुट झाल्यामुळे औरंगजेब संतापला व त्याने आपल्या फौजा शिवाजीच्या प्रदेशात पाठविल्या नासिरीखानास तसा आदेश केला. परंतु पावसाळा जवळ आल्यामुळे शिवाजीचा बंदोबस्त करणे नासिरीखानास कठीण होते. तेव्हा सन १६५७ च्या सप्टेंबरास मोगलांचा व विजापूरकरांचा तह झाला म्हणून आपणही मोगलांशी नमते घ्यावे या दृष्टीने शिवाजीने रघुनाथपंत यास नासिरीखानाकडे व कृष्णाजी भास्कर यास औरंगजेबाकडे पाठविले पाच काळात औरंगजेबाला दिल्लीत जाण्याच्या घांढळीमुळे त्या विषयी बोलणी झाली नाही.

उत्तरेत जात असताना औरंगजेबाने आदिलशाहास पत्र लिहून शिवाजीस डोंगरी भागात ठेऊ नये असे सुचविले. होत असेल तर त्यास न्यातकात पाठवा असा सल्ला औरंगजेबाने पत्राद्वारे दिला. तसेच कित्येक मराठा सरदारांना तो उत्तरेला जातांना सोबत घेऊन गेला यावरून औरंगजेब दक्षिणेला कोणताही गोंधळ होऊ नये याची काळजी घेत होता. मात्र शिवाजी आपले स्वराज्य वाढविण्यासाठी नवनवीन योजना

विजापूरची आदिलशाही, अहमदनगरची निजामशाही व मोगल यांच्यातल्या आपआपसातल्या वैमनस्याचा फायदा घेऊन राज्य वाढवणे अखुन चुकला होता. औरंगजेब उत्तर भारतात गेला व शहाजानला आग्रा येथे बंदीस्त केले तरीही शहाजान बंडाळी करेल व आपल्या दक्षिणेत आपल्याला नेस्तनाबूत करेल ही भावना औरंगजेबाच्या मनात होती म्हणून तो अस्वस्थ होता. या अस्वस्थतेच्या काळात शिवाजीला साम्राज्य विस्तार करणे शिवाजीला पोषक होते म्हणून सन १६६६ पर्यंत म्हणजे शहाजांच्या मृत्युपर्यंत मोगली प्रदेश ताब्यात घेणे शिवाजीचे लक्ष होते.

दिल्लीस जातांना औरंगजेबाने आपला वडिल मुलगा मुअज्जम यास मागे कारभारावर ठेविले होते (१६५८) तत्पूर्वी औरंगजेबाने रायबागन हास दक्षिणेची जबाबदारी दिली होती तीचे घराने दक्षिणेतील उदय रायजी हा दिल्ली दरबाराशी प्रामाणिक होता. त्याने अकबराच्या काळातच आपल्या निष्ठे दर्शविल्या होत्या त्यानंतर हे घराणे तसेच मोगल दरबाराशी प्रामाणिक राहिले. औरंगजेबाच्या काळात सन १६३७ मध्ये जगजीवन यास देशमुखीची सनद मिळाली त्याच्या नावाने औरंगजेबाने जगजीवनपूरा नावाचे शहर बसविले आजही ते अस्तीत्वात आहे. त्याच्या मृत्युनंतर त्याची पत्नी राजव्याघ्री (राम बागन) असा किताब मिळाला. तीने सन १६६० मध्ये शिवाजीचे कारतलखानाशी उंबरखिडीत युद्ध झाले त्यात या राज्यव्याघ्रीने मोगलांचा बचाव केला. या विजयानंतर शिवाजीने आपला सर सेनापती नेताजी पालकद यास मोगलांवर नजर ठेवण्यास सांगितले त्या काळात शिवाजीने तळ कोकण जीकुन घेतला. राज्यारूढ झाल्यावर त्याने शाहिस्तेखानाची नेमणूक इकडे केली (१६५९) तलखानाचा पाडाव झाल्यावर शाहिस्ताखानने दुसरी मोठी फौज मे १६६१ पाठवून कल्याण व तदनंतर प्रदेश काबीज केला. म्हणून शिवाजीने नेताजी पालकर यास मोगलांच्या मुलखात स्वारी करून लुट मिळविण्यास सांगितले नेताजीने मोगल प्रदेश लुटून टाकला त्या दरम्यान रात्रीशापा घालून शिवाजीने शाहिस्ताखानास पुण्यामधून पळवून लावला. पुढे शिवाजीने खानाची दुर्दशा केल्यावर ता. १३ मे १६६३ रोजी औरंगजेबाने त्यास बंगालात बदलून पुन्हा आपल्या मुलास दक्षिणेच्या कारभारावर पाठविले आणि त्याच्या मदतीस सन १६६४ ते महाबतखानची नेमणूक केली. नंतर सन १६६५ ते जयसिंहाची नेमणूक झाली तेव्हा मुअज्जम परत गेला. विजापूरकरांकडून जयसिंहाचा पराभव झाल्यावर पुन्हा शहाजाद्याची नेमणूक ता. ०३ मार्च १९६७ रोजी झाली त्याच्या जोडीस जयसिंह व दिलेरखान दिलेले होते. ता. १९ जुलै १६६७ रोजी मिर्झाराजे जयसिंग हे बन्हाणपूर येथे मरण पावला. त्यावेळी दिलेरखान समवेत औरंगजेबाने छत्रसाल बुंदेलास दक्षिणीस पाठविले होते.

आदिलशाही आणि मोगलशाही हे दोन्ही नव्या मराठी राज्यांचे शत्रु पण त्या पैकी आदिलशाही जवळची लांब उत्तरेकडून येऊन दक्षिणेच्या राजकारणात हात घालू पहाणारे मोगल त्या मार्गाने शिवाजी राज्यांना अगदी अप्रीय वाटत. शिवाय आदिलशाहीने कधीच दिला नव्हता इतका त्रास त्यांना शाहिस्तेखानाने खुद्द पुण्यात मुक्काम करून दिला होता. त्यामुळे त्यांच्यावर आपण घाडसाने छापा घालून तशी त्याला दहशत बसविली आणि औरंगाबादचा सुभा गदागदा हलविला. तसाच काही अदभूत प्रकार करून खुद्द दिल्लीचे तक्त आणि मोगलांचे साम्राज्य गदागदा हलवावे असे महाराजांनी मनात आणले.

या सुरतेच्या लुटीमुळे औरंगजेब अतिशय संतापला व त्याने मिर्झाराजे जयसिंगाची दक्षिणेचा सुभेदार म्हणून नियुक्त केले. मिर्झाराजांबरोबर दिलेरखान यास पाठविले औरंगजेबाच्या एका संदर्भ ग्रंथानुसार छत्रसाल बुंदेल या पुस्तकात उल्लेख झालेला आहे. छत्रसाल हा मोगलांपासून दुःखी झालेला होता म्हणून तो मोगलांपासून लांब जाण्याचा विचार करत होता. "छत्रसालके हृदय मे पिता मृत्युके प्रतिशोध की अग्नी भी अभि थंडी न पडी थी। इधर शिवाजीकी मोगलांके विरुद्ध अभूतपूर्व सफलताओंसे उत्तरीय भारत तक के हिंदू अनुप्राणीत हो उठे थे। छत्रसालकी उनके व्यक्तित्व से प्रभावीत और आकर्षित हुए बिना नहीं रह सके। मुगलोंकी और से शिवाजी के विरुद्ध युद्ध करना उन्हे लज्जाजनक जानपडा और महाराष्ट्रमे शिवाजीके उच्च उद्देशो के लिए अपना रक्त बहाना उन्हे मुगलोंके आदेश पर अपनी तलवार हिंदू रक्त से रंजित करने की अपेक्षासे कही अधिक उचित एवं सन्मानीय प्रतित हुआ। इसलिए एक दिन शिकारपर जाने का बहाना करके छत्रसाल बुंदेल मुगलसेनासे निकल भागे और पत्नीसहीत शिवाजीसे भेट करने दक्षिण की ओर चलपडे जंगली तथा पहाडी दुर्गम मार्गोंसे होते हुए. वे भिमा नदीतक आ पहुंचे और उसे पार कर उन्होंने शिवाजीसे भेट की,

छत्रसाल बुंदेल महाराष्ट्रात महाराजांबरोबर काही युद्धात बरोबर होते. महाराजांचे युद्ध तंत्र त्यांनी जाणून घेतले त्यामुळे भविष्यात त्यांना उत्तर भारतात म्हणजे आजचा उत्तर प्रदेश, मध्य प्रदेश, यात स्वतंत्र सत्ता शिवाजींच्या प्रेरणेने निर्माण करता आली. ही संकल्पना शिवाजीची हिंदवी स्वराज्याची नांदी होती हे म्हणण्यास काहीही वावगे ठरत नाही.

"छत्रसाल कुछ समय तक शिवाजी के पास पुना मे रहे। इस समय ने उन्होंने शिवाजीके युद्ध कौशल्य उनकी कुटनीती और शासन संघटनके संपर्क मे वह सारी प्रारंभी जानकारी प्राप्त कर ली जिसका उपयोग बादमे उन्हे बुंदेल खंडमे किया।"

ही माहिती छत्रसाल बुंदेलानी शिवाजीजवळून आपण काय शिकलो शिवाजींचा हिंदवी स्वराजाचा उद्देश कोणता आहे. हे सांगतांना आपला सहकारी जगताराम याला लिहिलेल्या पत्रात स्पष्ट केला आहे. त्यातच शिवाजीने छत्रसालास महाराष्ट्रात थांबू नको व बुंदेल खंडात जाऊन तुझे राज्य स्वतंत्ररित्या निर्माण कर तेव्हा हिंदवी स्वराज्य वाढेल ही भावना व्यक्त केली. "इसलिए उन्होंने छत्रसालको बुंदेल खंड लोटकर मुगलों के विरुद्ध स्वतंत्रता संग्राम संघटित कर स्वयंम उसका नेतृत्व करनेकी मंत्रणा दी।"

शिवाजीचे हिंदवी स्वराज्याचे स्वप्न साकार करित असतांना ते फक्त पुणे, सुपे, इंदापूर तसेच फक्त महाराष्ट्र असा उद्देश नसून संपूर्ण हिंदुस्थानात हिंदू राज्याची स्थापना व्हावी हा प्रमुख हेतु होता. त्यांची जुन्नर, नगर, सुरत, तसेच उत्तरेकडील ज्या काही लढाया होत्या त्यापुर्ण त्यांची उत्तरेकडील मोगलांना शह देण्याच्या घोरणाची प्रचिती देतात. छत्रसाल बुंदेलांना केलेले मार्गदर्शन हे सुध्दा मोगलांच्या विरोधात स्वतंत्र हिंदवी राज्य निर्माण करण्याच्या उद्देशाने होते म्हणून या माझ्या शोध निबंधातून मी शिवाजीचे मोगल संबंध समतुल्य होण्याचे होते असे मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

संदर्भ ग्रंथ :-

१) सरदेसाई गो.स.	:-	मराठी रियासत खंड १ ला पृष्ठ १७२.
२) सरदेसाई गो.स.	:-	मराठी रियासत खंड १ ला पृष्ठ १०३.
३) श्री. शिवप्रभुंचे चरित्र	:-	पृ. ६ शिवचरित्र प्रदपि (जेथे शकावली) पृ. १८.
४) सरदेसाई गो.स.	:-	मराठी रियासत खंड १ पृष्ठ २०५.
५) सरदेसाई गो.स.	:-	मराठी रियासत खंड १ पृष्ठ २११.
६) काळे दि.वी.	:-	छत्रपती शिवाजी महाराज. पृष्ठ ११०.
७) डॉ. गुप्त भगवानदास	:-	महाराजा छत्रसाल बुंदेल. पृष्ठ २०.
८) छत्रसाल	:-	पृष्ठ क्र. ७९, ८०.